

Респондент: Анна Зайцева, (24 роки).

Хто записав: провідний редактор
(з видавничої діяльності та сайту)

Інформаційно-видавничого відділу
Національного музею Голодомору-геноциду
Любов Гоцуляк.

Дата запису: 24.05.2022 року.

Спосіб проведення інтерв'ю: Skype-дзвінок.

Як для вас розпочалася війна?

Для нас вона розпочалася, як і для багатьох... 24 лютого я прокинулася і побачила пост мого друга, фотографа з Києва. Він написав у фейсбуці, що росія напала на Україну. І спочатку я подумала, що він говорить про події, які були в 2014 році, бо він політично налаштований, у нього багато дописів на цю тему. Але потім я включила телевізор і побачила, що йдуть напади по всій території України. А також потім через півгодини я почула вже постріли з боку Новоазовська. І вже потім ми з чоловіком порадилися, він сказав, що можливо це повномасштабне вторгнення буде, він пішов на роботу. На той час він працював на «Азовсталі». Ми ще один день (24 лютого) були вдома, а вже 25-го він пішов на роботу, я весь день просиділа в коридорі, тому що були ці всі постріли дуже сильні. І потім, коли вже був один дуже сильний постріл, якийсь вибух за три вулиці від нашого будинку, ми зрозуміли, що потрібно кудись бігти. І чоловіку якраз прийшла 24-го числа СМС-ка у вайбер-групі для працівників «Азовсталі», що там можна заховатися зі своїми сім'ями. Саме працівникам «Азовсталі».

25-го ввечері ми вирішили поїхати до бомбосховища. Ми туди приїхали на власній машині. Але вже потім також у цю машину влучив снаряд. Вона була на заводі на той час і, на жаль, зараз у нас вже немає машини. З 25-го по 28-ме - ми були у першому бомбосховищі. Воно дуже близько знаходиться до виходу з «Азовсталі», до східних прохідних. І потім мій чоловік 28 лютого він вирішив приєднатися до полку «Азов» і піти боронити Україну. Тому що до цього він був морським піхотинцем. Але коли я народила дитину у жовтні, ми вирішили, що йому краще покинути службу і бути цивільним. Ну, на жаль, це було два-три місяці, поки він працював на «Азовсталі». І тепер знову війна... Знову він воєнний.

У першому бункері ми були з моїм синочком. На той час йому було 4 місяці. У першому бункері у нас ще були добрі умови, тому що на той час у Маріуполі ще було світло. І світло було і в бункері також. Ми навіть там електричний чайник могли поставити. Їжу ми брали з собою з дому. Ну ми взагалі думали, що ми десь тиждень там просидимо, це максимум. Ми брали трішки їжі, трішки води, якихось напоїв. А потім вже, коли мій чоловік пішов... У нас 3 березня влучила ракета. Але нам пощастило, тому що ракета

влучила у цистерну і розірвалася у цистерні. Тобто це не дуже повпливало на наше бомбосховище. Але у бомбосховищі зі стелі почали сипатися крихти і ми зрозуміли, що якщо це одна ракета – то далі буде... Тобто бомбосховище довго не витримає, на жаль. І працівники «Азовсталі» порадилися з іншими працівниками, які були в інших бомбосховищах, і по рації вони передали інформацію, що нам потрібно міняти це бомбосховище. Нас уже на той час у цьому бомбосховищі було 15 осіб. Нас перевезли на кареті швидкої до іншого бомбосховища. Ну, це вже була незвичайна карета швидкої допомоги, а звичайна машина, яку використовували військові. Нас перевезли до іншого бункера, він був усередині «Азовсталі». Цей бункер був пристосований для того, щоб там більше часу можна було знаходитись. Тому що він був глибший, там були трьохповерхові ліжка. Тому що в першому бункері в нас були просто лавки, де можна було сидіти. Там були трьохповерхові ліжка, також там були цивільні сухпаї, які працівники «Азовсталі» завезли туди ще на початку війни. Також була бутильована вода, тому що ми сиділи в приміщенні цеху, це шкідливе виробництво. І там робітникам, за шкідливе виробництво, їм надавали кожного дня пляшку води і пляшку молока. Тобто там ці запаси води і молока – вони були. Також були запаси в інших будівлях «Азовсталі», але для того, щоб їх роздобути, потрібно було під обстрілами бігти до цих будівель. І цим кожного дня займалися наші чоловіки. У такий спосіб вони роздобували бутильовану мінеральну воду, а також солярку. Тому що у нас був у другому бомбосховищі генератор, який працював від солярки. І наші чоловіки просто перевертали трактори і зливали цю солярку у спеціальні маленькі цистерни. І потім вони уже управляли генератори.

Для того, щоб економити солярку, у нас був світловий режим, із 9-ї до 9-ї ми вмикали генератор. А потім уже після 9-ї вечора ми його вимикали. Стосовно їжі, то спершу ми використовували цивільні сухпаї, і те, що в нас було з дому. Потім ще в «Азовсталі» була велика їдальня, це була інша будівля. І там були деякі запаси їжі. Тобто така їжа, яку вони роздають (сосиски, таке)... І наші чоловіки також усе це забирали. Тобто усяка їжа, яку тільки можна було знайти на «Азовсталі», навіть у шафах... Ми були в приміщенні, це бані робітників. І там були шафи... І вони ж кожного дня туди приходять... У них там є кава, чай, якісь цукерки... І потім ми відкривали усі ці шкафчики і брали звідти навіть трішки такої їжі. Потім, коли з їжею вже було критично, то українські військові надавали нам свою їжу: крупи, картоплю, також сухпаї... Тобто все що можна було, вони все нам надавали, задля того, щоб ми справлялися з нашим двомісячним терміном перебування у бункері.

Загалом 65 днів ми там провели. Це тільки завдяки українським військовим ми взагалі протрималися так довго. Тому що вони надавали нам їжу, воду, медикаменти. Тому що не завжди в нас була можливість все це самотужки добувати. Також вони нам давали інформацію, стосовно того, що взагалі коїться в країні, які міста вже взяли, які міста ще стоять. Також стосовно Маріуполя... Вони брали наші адреси, їздили за цими адресами і дивилися, які будинки ще стоять, а які вже ні. Також вони надавали

інформацію про нас нашим близьким. Тому що вони брали телефони наших близьких, і завдяки «Старлінк» вони зв'язувалися з нашими рідними, і потім нам передавали зворотню інформацію щодо стану наших близьких.

Я так розумію, що 25 лютого ви покинули квартиру і більше туди не поверталися?

Так, 25-го ми покинули квартиру і зараз не знаємо, що там зараз.

А скільки вас перебувало у другому бункері?

Там уже нас було 75 людей, з них 17 - діти.

Ваш син був наймолодший?

Так. На той час йому було 4 місяці. У нас дуже гостро стояло питання з сумішшю. Але нам військові передавали суміш і памперси. Коли й суміші вже не було, вони десь манку знайшли, манку варили. Якось викручувалися з цієї ситуації.

Як доводилося розважати дітей у бункері?

Там були кабінети і ми їм принесли дуже багато паперу, канцелярського приладдя. Вони малювали. Малювали їжу, тому що з їжею було не дуже добре. Малювали фанту, цукерки, овочі, фрукти... Те, чого не вистачало. Тому що ті супи, які ми варили, – це просто були макарони, вода і трішки кукурудзи. І все. Вони не насичали ці супи взагалі. Для дітей дуже проблематично їсти щось не дуже смачне. Потім ще й коли цього було мало, то вони казали, що голодні. Тому що деякі з них були підлітками. Підлітки їдять трішки більше.

Діти між собою спілкувалися?

Ми робили концерти, тому що багато свят випали на цей період... Там Міжнародний жіночий день, наприклад, – діти робили концерт для мам. Деякі дні народження в нас були, діти робили подарунки своїми руками. Якусь вазочку з паперу, паперові квіти. Моя мама, вона вчителька початкових класів, і вона інколи їх вчила. Я вчителька англійської і французької мови. Я також інколи вчила. Потім хтось взяв із собою з дому ноутбуки, показували фільми, у нас були такі кіновечори. Намагалися якось розрядити обстановку, щоб вони не думали про те, що там коїться. Як могли, так і виживали.

Але підлітки розуміли, що розпочалася повномасштабна війна?

Так, звичайно вони розуміли. Дуже багато було розмов про смерть, про те, що все може закінчитися прямо зараз. Тому особливо підлітки, вони вже все розуміють, і це було важко для них. Вони казали, що моє життя воно тепер зіпсоване, що я тепер буду робити. Навіть таке було, що вони говорили, що я не знаю, що ось моя подруга, вона живе там-то, туди прилетіла бомба, вона не знає, чи вона жива, чи ні. Тобто для дорослого усвідомлювати це все – дуже важко, а для дітей такого віку – 14-15 років – це взагалі жах.

Ви говорили, що військові приходили, приносили їжу. А чи виходили цивільні чоловіки на вулицю, назовні?

Так, вони кожного дня виходили для того, щоб також принести солярку, воду, по кабінетах пошукати щось з одежі. Тому що ми насамперед носили

дуже багато не цивільної одежі, а «спецовки», тому що вона дуже тепла. Вона гріла нас і також ми берці носили, тому що багато скла було, вибиті вікна були, дуже багато брухту було... І задля того, щоб не поранитись, ми використовували саме цю уніформу заводську.

Скільки було спроб евакуації?

Я не можу перелічити, тому що ми починали евакуюватися ще в березні, і десь 15 березня в нас колона виїхала самотужки, вони виїхали з території «Азовсталі», але вже на виїзді з Маріуполя колона була розстріляна окупантами і колона була розділена цим обстрілом. Частина колони, яка була спереду, вона вирвалася до Запоріжжя, а частина, яка була позаду, повернулася до бомбосховища «Азовсталі».

А ви якого числа були евакуйовані і як проходила ваша евакуація?

Ми були евакуйовані вже 30 квітня. Це вже була остаточна наша евакуація. Ми прокинулися, тому що була тиша. Для нас це дуже-дуже рідко було. Ми зрозуміли, що діє режим тиші. Деякі люди, вони вирішили самотужки покинути територію заводу. Вони просто пішли на дірку, яка була в заборі заводу «Азовсталь», але ці люди, вони були налаштовані за росію, і вони просто йшли до «ДНР, вони це розуміли і це був їхній вибір. Інші люди були за Україну, вони залишилися на території «Азовсталі», в бомбосховищах, і ми чекали на наших військових.

І вже ввечері вони прийшли і сказали, що у нас є 10 хвилин, щоби бути евакуйованими, що нам потрібно дуже швидко збиратися. Вони нам допомагали з усім. Літнім людям вони допомагали сумки нести і взагалі просто пересуватися дуже важко було по цих руїнах «Азовсталі». Ми сіли на автобус, який ще був на території заводу. Він був без вікон, без дверей. Але нас довели до прохідних «Азовсталі», потім до набережної. На набережній я вже побачила, що оці електричні стовпи з дротами – вони всі перевернуті, вже не було на той час у Маріуполі світла. Ці дроти просто валялися на землі. І там уже українські військові передали нас до представників ООН, Червоного хреста та навіть було два представника церкви. І потім ми пересіли на інший автобус, який вже був цілим, ми проїхали десь близько 5 метрів, потім автобус зупинився і зайшло два російських солдати з автоматами. Один сів позаду автобуса, інший сів спереду. І вони нас супроводжували до селища Безіменне. Там вже була фільтрація.

До цього селища було далеко їхати?

Ну, це було приблизно годину часу їхати до цього селища.

Як тоді поводитися ці двоє солдатів?

Вони хотіли якусь інформацію дізнатися, скільки цивільних там залишилося, скільки військових залишилося. Але ми особливо з ними не розмовляли. Тому що самі розумієте, два місяці нас вони бомбили, а потім хочуть ще якусь інформацію довідатись. В мене просто був... Я сиділа і плакала, тому що я взагалі не розуміла, куди ми їдемо, тому що ми не знали, що ми їдемо на фільтрацію. Ми думали, що ми будемо евакуйовані без фільтрації. Але, на жаль, цього не сталося. І взагалі ми просто не розуміли, чи ми доїдемо до Запоріжжя, чи ні.

Як проходила фільтрація?

Ми приїхали, нас розділили на дві групи – чоловіків та жінок. І це наметове містечко. У першому наметі всім жінкам сказали роздягнутися, там були тільки жінки-військові «ДНР» та росії. Вони сказали, що нам потрібно зняти усе, навіть білизну. І почали нас оглядати у гумових рукавичках, вони торкалися просто всіх частин тіла. І вони не змінювали рукавички. І вони дивилися на шрами, на татуювання. В мене, наприклад, два татуювання. Вони запитували з цього приводу там. У мене одне татуювання на нозі – це квітка лотос. Вони обдивлялися, думали, що це щось націоналістичне. А також татуювання «ля ві а вель» – це французькою «життя прекрасне». Вони думали, що це німецький напис. Може, якесь вітання німецькою. Коли я сказала, що є вчителькою французької, то вони трішки вгамувалися. В мамі був синець на нозі, зламана рука... Тому що 25 квітня до нас прилетіла велика бомба, це бомба, після якої наша триповерхова будівля склалася. І два евакуаційні виходи були заблоковані. І наступного дня нас військові приходили і відкопували. І тоді мама зламала руку від ударної хвилі, і контузія була, і в мене також контузія була, тому що ми були трішки вище за рівнем, ніж бомбосховище.

Вони там багато питань ставили з цього приводу, тому що думали, що вона військова. Потім вже переглядали наші сумки. Предмети, які їм не подобалися, вони все це забирали. Все, що було: якісь ножики, манікюрні набори... Все це збиралося. Потім їх дратувало, що ми, як вони сказали, приїхали дуже гарні. Тому що в нас деякі дівчата в них було чисте волосся. Ми волосся мили. Тому що в тих умовах, ми брали бутильовану воду, дощову та воду з снігу... Тому що якщо ми не будемо мити волосся, то у нас будуть воші і в бункері, коли 75 людей, це страшно. Нам не буде чим їх виводити. Тому ми намагалися якось гігієни дотримуватись. Також нам у цьому допоміг ковід. На той час на «Азовсталі» було багато масок і санітайзерів з антисептиком. І потім ще, як вишенька на торті, в нас одна дівчина працювала в охороні «Азовсталі», вона, коли йшла до бункера, вона йшла на роботу, тому що включно до 25 лютого люди ще працювали на «Азовсталі», навіть мій чоловік. І коли вона туди прийшла, вона вже там залишилася, вона туди прийшла з косметичкою. Вона нафарбувалася і вона в принципі, кожного дня, коли вставала на «Азовсталі», вона фарбувалася. І тут вона також приїхала нафарбована. І для них це був шок, що дівчина з бункера – нафарбована. Це просто їх розбісило, роздратувало, і ото ж вони сказали, що ви дуже гарні, ви не з бункера.

А потім вони ще сказали про одяг, що він у нас дуже чистий. А ми, як я вже говорила, більшість часу, ми були у формі, для того, щоб нам було тепло. У нас навіть таке було, що ми нашу домашню одягу заховали, для того, щоб вона не мастилася. Тому що це хоч щось, що залишилося від дому, від цивільного життя. Ми це хотіли зберегти. Тому що там кожного дня нам прати одягу було особливо ніде. Я могла лише щось для малого попрати. Але у мене прання одягу співпадало з миттям голови. Тому що я однією

пляшкою води робила все. Економили як могли. Навіть після цього вони сказали, що наші українки - вони гарні.

І потім уже нам сказали до другого намета піти. Там трішки жорсткіше було. Тому що там вже стосовно нашої особистої інформації було. Вони взяли наші телефони, вони повністю перекачали всю інформацію з телефонів, усі фотографії, усі контакти, соціальні мережі. Все було перекачано на їхні ноутбуки. Потім вони взяли наші паспорти, почали вводити паспортні дані, дітей, дорослих людей. Мені, наприклад, мій паспорт так навіть і не віддали. Я зараз роблю паспорт. Вони зразу зрозуміли, що я дружина військового, тому що коли вони побачили мій паспорт, вони ввели моє ім'я у свою якусь пошукову базу даних - вони побачила ім'я мого чоловіка... Ну і все... Вони почали мене допитувати... Потім вони опитували кожну людину. Перед кожною людиною сидав військовий і вони опитували стосовно просто особистих речей, і стосовно просто якоїсь секретної інформації. Тобто повністю все, що можна було розповісти про військових, вони все це випитували.

В мене особисто яка була розмова... Це розмова про мого чоловіка. Вони все хотіли дізнатися. Його татування, його посада як солдата. Де він вчився, чи знаю я його друзів військових... Тут я інколи казала, що просто не знаю, чи якось відповідала на ці питання дуже розмито, чи намагалася відсміюватися від усього цього. Там, наприклад, було питання, про політичні погляди мого чоловіка. «Які в нього погляди?» Я кажу: «Погляди на що? На книги? На їжу? На музику? Не розумію». – «Ні, політичні». Кажу: «Знаєте, я в політиці не дуже розбираюсь, ну які погляди?» Я ж розумію, що він про нацизм хоче розпитати. Він: «Ну, може, він комуніст?». Кажу, що ні. «Ну, може, він...» Кажу: «Що, нацист? Ви бачите: в мене моя дитина сидить у мене на колінках. Ви ж там кажете, що нацисти їдять дітей. Ну от бачите, ніхто її не з'їв. Все добре. Тому не нацист він. «То все казки, що там дітей їдять». Кажу: «Ну, я ж не знаю, вам краще знати, тому що там, це ви думаєте, що це казки, а ваші солдати напевне думають інакше».

Але вони не нервували, коли ви з ними в такому тоні говорили?

Звичайно. вони хотіли, щоб я плакала, вони хотіли, щоб я боялася. Це була їхня головна задача. Потім ще й третій солдат, він позаду мене стояв, і також почав щось запитувати. Тобто вони втрюх на мене накинулися, і в мене ще тут дитина сидить і плаче. І це все о третій ночі. І я просто сиджу і думаю: «Боже, коли це все закінчиться?» Але розумію, що не можна показувати, що мені страшно, що я хочу розплакатися, тому що потім вони ще дужче будуть питати. Мені пощастило, що я знаю французьку мову, і коли я їхала ще в автобусі, я сказала представнику Червоного Хреста, що я дружина військового, що до мене буде прикута увага, тому, будь ласка, не відходьте дуже далеко від мене. Він сказав, що добре. І коли був допит ФСБшника, то представник Червоного Хреста, він до мене підійшов, почав розпитувати, чи все добре. Я сказала, що саме зараз вони питають про чоловіка, і як мені бути, що мені казати. Він сказав казати правду, але дуже розмито. І коли ФСБшник зрозумів, що я говорю французькою, що я можу

зараз все це розповісти, все що він каже, я можу напряму передати представникові Червоного Хреста, він трішки ліпше до мене почав ставитися, і потім він вже зрозумів, що ніякої інформації від мене він не дізнається, я просто буду іти відповідей і нічого йому не скажу. І він тоді від мене відчепився, але паспорт мені так і не віддали.

А їм не було відомо, що чоловік ваш перебуває на «Азовсталі»?

Їм було все відомо. Навіть коли мій тато був на фільтрації, вони з коптера показували йому знімки, як мій тато з чайниками біжить під обстрілами. Він ходив на вулиці до імпровізованої пічки гріти чайники, поки ще з обстрілами було трішки ліпше. Вони знали, що там цивільні сидять, вони знали, що там діти, вони це все знімали, вони це все бачили. І вони свідомо обстрілювали нас.

Ви з мамою, батьком і дитиною всі разом виїжджали?

Так, саме так.

Як довго фільтрація тривала?

Чотири години. З 12-ї ночі до 4-ї ранку.

І потім, після того, коли ви повністю пройшли фільтрацію, ви поїхали до Запоріжжя?

Так, так. Ми пройшли фільтрацію, а потім вони сказали нам, що потрібно залишитися на ніч у селі Дмитрівка, і там ми заночували в школі. І вся школа була повністю переповнена військовими російськими, вони казали, що нас «охороняють». Потім ми їхали до Запоріжжя. Ми хотіли ще підібрати багато людей з інших селищ, які хотіли потрапити на неокуповану територію України, але окупанти всіляко перешкоджали. Вони міняли час зустрічі, вони міняли час, коли автобус має виїхати, вони просто забороняли сідати людям до автобуса. Тобто ми бачили, що дуже велика кількість людей, які хочуть виїхати, – стоять, а вони кажуть: ні, автобус повинен рухатися далі. І ми просто не могли фізично підібрати людей, тому що це в них танки, це в них зараз автомати, а не в нас.

Скільки блокпостів було по дорозі?

Їх було близько десятка. Ми зупинялися, до нас заходили і потім виходили. Вже фільтрацію ми не проходили. Але якщо б ми були без Червоного Хреста, то ми б кожного разу проходили цей фільтраційний процес.

З приводу сну. Чи вдавалося вам поспати в бункері?

Так, але дуже часто ми прокидалися від звуків пострілів, і колись весь час цей бункер гойдається, як корабель, то вже не можеш заснути, тому що не знаєш, чи взагалі прокинешся.

Обстріли там відбувалися постійно?

Так. Починаючи з середини березня - дуже багато обстрілів було. Спершу обстріли мали тимчасовий характер. Тобто близько 9-ї ранку, потім по обіді, а потім уже вночі гасили дуже багато. Але після 15 березня взагалі не можна було зрозуміти, у який час вони будуть бити, і найстрашніше для нас – це була тиша. Тому що після такої тиші... Ми розуміли, що потім буде ще дужче, ніж було до того.

За всі 65 днів скільки разів ви бачили свого чоловіка?

Два рази. По 5 хвилин. Він до мене приходив. Останній раз я його бачила 11 березня. Бо потім він вже був поранений у ногу. Він добу пролежав на бетоні. Думали, що він вже помер. Але потім за ним повернулися і він перебував в шпиталі.

Особисто ви виходили на поверхню? Була така можливість?

В березні місяці так, ще була така можливість виходити з дитиною подихати. А в середині березня я боялася, тому що дуже це було небезпечно. Я не могла ризикувати життям дитини.

Як за цей час змінився ваш внутрішній стан?

Ми стали сильнішими. Це точно. Наша сім'я дуже багато пережила, і ще дуже багато доведеться пережити. І зараз, коли чоловік у полоні, і... Це неможливо осягнути масштаб усього. Тому що я думаю, що зараз ще є трішки адреналіну, трішки того, що я все ще емоційно знаходжуся на «Азовсталі», тому я ще можу десь не плачу, не даю собі такої можливості. Але думаю, що коли повернеться чоловік, я почну вдумуватися в те, що з нами сталося, і мені здається, що це можна буде зійти з розуму.

Що ви найперше хочете зробити після перемоги?

Найперше, я хочу зустріти свого чоловіка. Я не знаю, коли це буде, чи після перемоги, чи до перемоги. Але це зараз у мене питання номер один. І я дуже сподіваюся, що він повернеться, бо це зараз для мене найголовніше.